

Ćwiczenie 3. Film jako propaganda: od Iwana IV Groźnego do czasów Stalina

Giorgi Chkadua

[Nagłówek]

W ramach ćwiczenia uczniowie analizują kluczową scenę z filmu Siergieja Eisensteina *Iwan Groźny* (1945), który powstał podczas rządów Stalina.

Cele edukacyjne

Uczniowie:

- zrozumieją historię *Iwana Groźnego* oraz to, dlaczego film został nakręcony w czasach Stalina;
- zobaczą, jak za pomocą filmu można komunikować przesłanie polityczne i zmieniać postrzeganie historii;
- porównają, w jaki sposób Iwan IV Groźny i Stalin wykorzystywali siłę, strach i poparcie społeczne do utrzymania władzy.
-

Krok 1: Tło filmu

Przedstaw postać Siergieja Eisensteina i cel stworzenia filmu *Iwan Groźny* w czasach Stalina.

Krok 2: Oglądanie sceny

Obejrzyjcie finałową scenę filmu *Iwan Groźny* ([link do filmu](#)) – od 1:33:00 do końca.

Skoncentrujcie się na czytaniu listu Iwana do bojarów (uprzywilejowanej klasy właścicieli ziemskich) i reakcji ludu. Tekst korespondencji składa się z dwóch części. Pierwsza część jest napisana na papierze, a drugą reżyser przedstawia nie jako żądanie Iwana Groźnego, ale jako życzenie pochodzące od samych ludzi. Dlatego drugą część listu „wykonuje” drugi orator. Siergiej Eisenstein połączył dwa różne listy w jedną scenę.

Kontekst historyczny:

3 grudnia 1564 roku car Iwan IV opuścił Moskwę, by udać się na pielgrzymkę religijną. Podobne podróże były typowe dla władcy, ale tym razem Iwan nie poczynił zwykłych

przygotowań i nie powierzył nikomu rządów na czas swojej nieobecności. Dodatkowo zabrał ze sobą niezwykle liczną gwardię osobistą, wielu bojarów i zawartość skarbcza.

Po miesiącu milczenia, 3 stycznia 1565 r., Iwan wysłał dwa listy z Aleksandrowej Słobody. Pierwszy list był adresowany do moskiewskiej elity, którą Iwan oskarżał o zdradę i kradzież pieniędzy. Skrytykował również Kościół za ochronę oskarżonych bojarów. Pod koniec listu ogłosił, że rezygnuje z tronu.

Drugi list został wysłany do mieszkańców Moskwy. Iwan napisał w nim, że nie żywi do nich urazy. W sytuacji podziału dworu między Moskwę i Aleksandrową Słobodę bojarzy nie mogli rządzić, obawiali się też gniewu ludu. W rezultacie zlecieli swoim wysłannikom, aby ci błagali Iwana o powrót do carskiej siedziby.

List Iwana:

„Ci książęta i bojarzy, którzy posiadają ogromne bogactwa, nie dbają ani o cara, ani o carstwo, ani o lud prawosławny. Odmówili ochrony chrześcijaństwa przed naszymi krymskimi i inflanckimi wrogami oraz przed Niemcami. Są brutalni wobec ludu. Dlatego wielki książę i car porzucił swoje państwo i jego stolicę, Moskwę. Car nie żywi urazy do prawosławnych mieszkańców Moskwy ani do kupców i nie zamierza ich karać.

A ci dobrzy chrześcijanie, którzy nie jednoczą się z książętami i bojarami i są gotowi służyć swojemu carowi w dobrej wierze – tacy ludzie są wzywani przez cara do Aleksandrowej Słobody, aby złożyć przysięgę wierności i dołączyć do opryczników”¹.

Oprycznina (ros. *опричнина*) była państwową polityką brutalnych represji uprawianą przez Iwana Groźnego w latach 1565–1572. Oprycznik to członek rosyjskiej policji carskiej.

Krok 3: Analiza grupowa

Podziel uczniów na małe grupy i przydziel każdej z nich jeden z poniższych obszarów tematycznych.

A. Kontekst historyczny:

- Jakie znaczenie ma przesłanie Iwana do bojarów i szlachty?
- Jak scena ta odzwierciedla napięcia polityczne w XVI-wiecznej Rosji?

-
- W jaki sposób przedstawienie bojarów i ich nieposłuszeństwa przez Iwana odnosi się do dynamiki władzy między carem a szlachtą za jego panowania?

B. Podobieństwa do epoki stalinowskiej:

- Opisz wrogów państwa i narodu pokazanych w filmie. Kim oni są i jakie mają cechy charakterystyczne?
- Dlaczego Eisenstein podzielił list na dwie części, które mają odmienny ton i są przedstawiane przez różne osoby?
- W jaki sposób między pierwszym a drugim listem zmieniają się wizualizacja, muzyka i style aktorskie?
- Jak scena, w której Iwan żąda lojalności od prawdziwych chrześcijan, a lub błaga, by pozostał na tronie, przypomina retorykę stosowaną przez Stalina podczas konsolidacji władzy?
- W jaki sposób przesłanie Iwana w filmie jest zbieżne z podejściem Stalina do radzenia sobie z domniemanymi wrogami państwa – arystokracją czy intelektualistami?
- Jakie są konsekwencje oddzielenia przez Iwana „prawdziwych chrześcijan” od szlachty w kontekście wojny ideologicznej prowadzonej przez Stalina w trakcie czystek?

C. Religijne obrazy i propaganda:

- Jak wykorzystanie przez Eisensteina postaci Iwana – obrońcy przyszłości Rosji służy jako metafora roli Stalina w historii Związku Radzieckiego?
- Jakie znaczenie mają ludzie błagający Iwana o pozostanie u władzy? Czy można to postrzegać jako przedstawienie powszechnego poparcia dla silnego przywódcy i wykorzystać do uzasadnienia totalitarnej kontroli Stalina?
- Jak wykorzystanie symboli religijnych i odniesień do chrześcijaństwa w filmie służy wywyższeniu Iwana jako zbawiciela narodu? Jak można to porównać z wizerunkiem Stalina – przywódcy z boskim mandatem do ochrony Związku Radzieckiego?
- W jaki sposób przesłanie o obronie prawosławia przed siłami zewnętrznymi współbrzmi z wysiłkami Stalina, by pozycjonować się jako obrońca sowieckiej ideologii przed zagrożeniem obcym i wewnętrznym, szczególnie podczas II wojny światowej?

D. Techniki wizualne i filmowe:

- Jaką rolę odgrywa styl filmowy Eisensteina w podkreśleniu dynamiki władzy między Iwanem a bojarami? W jaki sposób reżyser używa symboli wizualnych, aby oddać autorytet Iwana i zagrożenie ze strony szlachty?
- Jaki udział w przedstawieniu władzy Iwana i napięcie między carem a szlachtą mają gra aktorów, scenografia i muzyka?

Krok 4: Prezentacje grupowe

Każda grupa przedstawia swoją analizę, podkreślając kluczowe obserwacje i interpretacje związane z przydzielonym tematem.

Krok 5: Dyskusja w klasie

Poprowadź dyskusję łączącą wszystkie analizy. Zachęć uczniów do zastanowienia się nad:

- skutecznością technik Eisensteina w komunikowaniu przesłania politycznego,
- oddziaływaniem reinterpretacji historycznej w filmie,
- rolą propagandy w kształtowaniu percepcji publicznej.

